

მაია ჯალიაშვილი

Maia Jaliashvili

*თსუ შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი
TSU Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature*

ცოდვის ანატომია

(მაკა ჯოხაძის რომანზე „ისკარიოტის ეკლები“)

Anatomy of Sin

(according to the novel “The Thorns of Iscariot”

by Maka Jokhadze)

Georgian writer Maka Jokhadze often uses biblical allusions, symbols, and paradigms to depict both enduring values and the most pressing problems of our time. In her works, allusions and intertextual echoes from the books of the Old and New Testaments, as well as the thoughts of famous Christian theologians, are sometimes overt and sometimes expressed through subtle artistic forms. Her new novel "The Thorns of Iscariot" can be called an apocryphal work, as the writer both follows gospel stories and varies them, enriching the narrative with imaginary, invented tales. The author's main task is an artistic representation of the anatomy of sin. For this, she chooses Judas, distinguished by the severity of his sin and his repentance. This novel is a palimpsest, multi-layered and profound. It focuses on representing the world, the fundamental laws of life, and eternal moral values.

The portrayal of Judas in Georgian and world literature is characterized by diverse interpretations. While some writers adhere to the evangelical paradigm, others attempt to radically reinterpret it. Maka Jokhadze stands out among authors for neither altering the gospel paradigm of Judas nor changing his canonical image. Instead, she strengthens and deepens it, striving to understand the cosmic origins of evil – an endeavor in which she

succeeds admirably. The novel contains allusions to all four Gospels, with the author enriching the narrative by explicitly referencing them.

Maka Jokhadze's novel highlights the religious, philosophical, and psychological aspects of sin. The writer pays attention to how sin is born and with what intentions people commit sins. Besides Judas, there are other sinners in the novel, including Herod Antipas, Herodias, Salome, Caiaphas, Hanna, Dumakh, Abigail, and Rovel. It is important for the author to show the nuances and gradations of sin, and what happens to a person when the seed of goodness within them finally dies. In analyzing Judas's character in the novel, the relationship between the sinner's free will and responsibility is emphasized. The writer also depicts the moral and ethical dilemmas that the characters face. Accordingly, certain sociocultural contexts are drawn. All this shows the reader the universal, seemingly complex nature of sin, in the creation of which many factors participate. As a result, the reader experiences conflicting feelings of both revulsion and sympathy for Judas. The reader feels sorry for Judas, who, according to the novel, lacked the strength to repent and ask for forgiveness from the Savior.

Maka Jokhadze shows us how sin is born, how it conquers the human soul, heart, and mind, and how it clouds judgment. In Jokhadze's portrayal, Judas is born at the root of evil, and his fate seems predetermined from the very beginning. The writer also touches on the theme of ancient fate. The novel provokes deep reflection in the reader, encouraging introspection. It suggests that while one might find aspects of Judas within oneself, one should not fear this discovery. Instead, the reader is urged to fight against these tendencies, not submit to them, nor cultivate or strengthen them through spiritual or material compromises. Iscariot serves as a model of the world and our everyday existence. From its thorns, crowns of both glory and humiliation are woven. Both paths are painful, and the choice is free. It depends on the individual whether they will follow the path of Christ or Judas.

საკვანძო სიტყვები: მაკა ჯოხაძე, იუდა, ქართული ლიტერატურა, ინტერპრეტაცია

Key words: Maka Jokhadze, Judas, Georgian literature, Interpretation

მაკა ჯოხაძე, გამორჩეული თანამედროვე ქართველი მწერალი, ხშირად მიმართავს ბიბლიურ ალუზიებს, სახე-სიმბოლოებსა და პარადიგმებს, ერთი მხრივ, წარუვალი ფასეულობებისა და, მეორე მხრივ, თანამედროვეობის უმწვავესი პრობლემების წარმოსაჩენად. მის შემოქმედებაში ალუზიები და ინტერტექსტუალური გადაძახილებები ძველი და ახალი აღთქმის წიგნებთან, ცნობილ ქრისტიანულ ღვთისმეტყველთა ნააზრევთან ხან ზედაპირზეა, ხან კი მხატვრულ სახეებშია დაქარაგმებული. ამაზე მეტყველებს მისი ნაწარმოებები: „უდაბნოს ქალი“, რომელშიც შთამბეჭდავად არის გაცოცხლებული ღირსი მარიამ მეგვიპტელის ჯერ ცოდვით დაცემის, ხოლო შემდეგ სასწაულებრივი აღდგომისა და ფერისცვალების რთული გზა. „ადუის ვარსკვლავი“, რომელშიც მწერალი ქრისტეს, მის მოციქულთა და იუდას ბავშვობის ეპიზოდებს ხატავს და გვაოცებს ადამიანის სულში ჩაღრმავების ოსტატობით, იქ ნანახი სამოთხისა თუ ჯოჯოხეთის სანახების ექსპრესიული გადმოცემით, „ჩოჩორიკას თოვლი“, რომელშიც სამყაროს ერთიანობა იმგვარ დეტალებშია წარმოჩენილი, რომლებიც მკითხველის გულს შეძრავენ და სხვ.

მის ახალ რომანს, „ისკარიოტის ეკლებს“, შეიძლება ე.წ. აპოკრიფული რომანიც ვუწოდოთ, რადგან მწერალი, ერთი მხრივ, მიჰყვება სახარებისეულ ამბებს, მეორე მხრივ კი, ასხვაფერებს, წარმოსახული, გამოგონილი ამბებით ამრავალფეროვნებს. მისი მთავარი ამოცანა ცოდვის ანატომიის მხატვრული ჩვენებაა. ამისთვის ის ხატავს იუდას, რომელიც გამორჩეულია ჩადენილი ცოდვის სიმძიმითა და მოუნანიებლობით. ეს რომანი პალიმფსესტური, მრავალშრიანი და ღრმააზროვანია. იგი ორიენტირებულია სამყაროს, სიცოცხლის მამოძრავებელი ფუნდამენტური კანონზომიერებების, მარადიული მორალური ღირებულებების წარმოჩენაზე. ზოგადად, მაკა ჯოხაძის მთავარი საფიქრალი, როგორც უილიამ ფოლკნერი იტყოდა, ადამიანის შემწეობა, მისი სულიერი განმტკიცება და გადარჩენაა, ამიტომაცაა, რომ მისი რომანების, მოთხრობებისა თუ ესეების კითხვისას მკითხველს უჩნდება ხსნის წყურვილი, სიყვარულის უზენაესობის რწმენა და გაცნობიერებულად თუ ქვეშეცნეულად იწყებს პლატონისეული გამოქვაბულის ბნელი, აჩრდილებიანი სამყაროდან გამოსვლას ჭეშმარიტების გზაზე დასადგომად, მეტაფიზიკური სამყაროს შესამეცნებლად, საკუთარი თავის აღმოსაჩენად.

ცოდვა კაცობრიობის თანმდევია. „ცოდვათა შინა მშვა მე დედამან ჩემმან“, – მოთქვამს დავით მეფსალმუნე (50-ე ფსალმუნი). პირველცოდვამ დააკარგვინა ადამიანს სამოთხე და მას შემდეგ სიკეთისა და ბოროტების მუდმივი არჩევანის წინაშე დააყენა. რომანის მთავარი პერსონაჟი იუდაა, მასთან ერთად კი იხატება მისი ოჯახი, გარემო და ყველა ის მოვლენა, რომელიც განკაცებული ღმერთის, ქრისტეს, ამქვეყნად ცხოვრებასთანაა დაკავშირებული. თავიდანვე შევნიშნავთ, რომ მაკა ჯოხაძის უნიკალური სტილი, ხატოვანი, მოქნილი, პოეტური, ექსპრესიული, მართალია, მოგვაგონებს ვირჯინია ვულფისა თუ ნიკოს კაზანძაკისის პოეტური თხრობის მანერას, ქვეცნობიერი ნაკადებითა და ასოციაციურობით, შინაგანი მონოლოგებით, „დარღვეული დროის“ გამთლიანების წარმატებული მცდელობით, თანვე, მისი მანერა ამბების გადმოცემისა თუ პერსონაჟთა ხასიათების ხატვისა, მკვეთრად ინდივიდუალური და განსხვავებულია. ვაჟაფშაველა ენას „მწერლის სულს“ უწოდებდა („ვინ არის ნიჭიერი მწერალი“). ეს სული ამ რომანში შთამბეჭდავად წარმოჩნდება. სიტყვათა ალქიმიის საშუალებით ავტორი ახერხებს პერსონაჟთა მრავალფეროვანი გალერეის დახატვას. ისინი, ყველანი, თუნდაც ეპიზოდურად გაელვებულნი, მკითხველის მეხსიერებაში კვალს ტოვებენ, რადგან ისეთია ავტორისეული თხრობის დრამატურგია, რომ რომანში ყველა და ყველაფერი პირველხარისხოვანია, ამიტომაც მთავარ პერსონაჟებთან ერთად, ეპიზოდურად გაელვებულებსაც თავიანთი მხატვრული ფუნქცია აქვთ. ავტორი მცირე დეტალებსაც სიმბოლურ-ალეგორიული მნიშვნელობებით ტვირთავს, რათა სამყაროს ერთიანი მოზაიკური სურათი შექმნას. მწერალი ყველაფერს გამოკვეთილი შტრიხებით ხატავს, თხრობის სინათლე კი ისეა განაწილებული, რომ შუქი ყველას მიეფინება.

იუდას სახე ქართულსა და მსოფლიო ლიტერატურაში გამორჩეულია ინტერპრეტაციათა სიუხვით. ზოგი მწერალი სახარებისეულ პარადიგმას მიჰყვება, ზოგი კი ცდილობს საერთოდ შეცვალოს. ამ თვალსაზრისით, შეიძლება დავასახელოთ ლეონიდ ანდრეევის „იუდა ისკარიოტელი“, მიხაილ ბულგაკოვის „ოსტატი და მარგარიტა“, ერიკ ემანუელ შმიტის „პილატეს სახარება“, ჟოზე სარამაგოს „იესოს სახარება“, ჯიბრან ხალილ ჯიბრანის „იესო ძე კაცისა“, ბორხესის „იუდას გაცემის სამი ვერსია“, მიხეილ ქვლივიძის „იუდას მონოლოგი“ და სხვ.

მწერლები ცდილობენ იუდას კანონიკური სახის შეცვლას, ზოგი მის ღალატს კეთილშობილურ ახსნას უძებნის, თითქოს ამ გაცემით იუდა მსხვერპლად შეეწირა იესოს ღმერთად აღიარების საქმეს, რადგან მხოლოდ ჯვარცმის შემდეგ მიხვდა ხალხი, რომ ქრისტე ღმერთი იყო; ზოგის აზრით, იუდამ იესო თითქოს იმიტომ გასცა, რომ ისრაელის მხსნელს მოელოდა და იმედი გაუცრუვდა, ან იესომ იუდასთან ერთად წინასწარ „დაგეგმა“ ეს გაცემა და სხვ. მწერლები ცდილობენ, სხვა სუბიექტურ-ობიექტური გარემოებანი მოიხმონ და სახარებისგან განსხვავებული მიზეზები მოუძებნონ ამ ღალატს, იუდას თვითმკვლელობაც განსხვავებული რაკურსით წარმოაჩინონ. რა თქმა უნდა, მწერალი თავისუფალია ინტერპრეტაციებისას, მთავარია „ამბავი“ დამაჯერებელი და მხატვრულად გამართლებული იყოს. გალაკტიონის ერთ ლექსში ირონიულად, ორაზროვნად წარმოჩნდება იუდას დამოკიდებულება ქრისტეს მიმართ, მისი მოჩვენებითი ერთგულება: „ო, მეგობრებო, ჩვენი სერობა/ იქნებ მომავალს შვებას მიუტანს?/ იქნება ღამის აღმაცერობა, /მე ეხლავ ვამჩნევ ერთგულ იუდას./ ვინ უღალატებს ბოჰემის სუფრას?/ ღვინო სტიქიის არის საგანი,/ ერთი ამ რჩეულ თორმეტთაგანი/ სამარადისოდ გაიტანს უფროსს“ („ო, მეგობრებო...“).

მაკა ჯოხაძე იუდას სახით დიდი ხანია დაინტერესდა, ამას მოწმობს მისი მოთხრობა „ადუის ვარსკვლავი“, რომელშიც იუდას ბავშვობაა წარმოჩენილი. მოთხრობაში ავტორმა იუდას სახელი დაშიფრა, ეს არის უკუღმა წაკითხული იუდა. ამით თავიდანვე მიანიშნა მისი ბუნების გაუკუღმართებაზე, სიკეთისაგან დაცლაზე. ახალ რომანში კი ამ ყოველივეს მასშტაბური სახე მიეცა. მაკა ჯოხაძე იმით გამოირჩევა სხვა მწერალთაგან, რომ იგი არ ცვლის იუდას სახარებისეულ პარადიგმას, მის კანონიკურ სახეს, არამედ უფრო ამბავრებს, აღრმავებს, ცდილობს ბოროტების კოსმიურ საწყისებს ჩასწვდეს და ამას შესანიშნავად ახერხებს. რომანში არის ოთხივე სახარების ალუზიები, მათი მოხმობით ავტორი ამდიდრებს თხრობას. მათეც, მარკოზიც, ლუკაც და იოანეც, ყველანი, ნიუანსობრივი განსხვავებით ჰყვებიან, როგორ აიღო იუდამ მღვდელმთავრებისგან ოცდაათი ვერცხლი, როგორ გასცა მოძღვარი ამბორით, მერე როგორ ჩამოიხრჩო თავი. მაგალითად, მათეს სახარებაში ვკითხულობთ: „მაშინ, რა იხილა იუდამ, მისმა გამცემმა, რომ მსჯავრი დასდეს, შეინანა და დაუბრუნა ოცდაათი ვერცხლი მღვდელმთავრებსა და უხუცესთ, და თქვა: შევ-

ცოდე, რომ მოგეცით მართალი სისხლი. ხოლო მათ უთხრეს: ჩვენ რა? შენ იკითხე. დაყარა ვერცხლი ტამარში და იქაურობას გაეცალა: წავიდა და თავი ჩამოიხრჩო“ (მათე 27, 3-5). სახარებათა მიხედვით, იუდა ბოროტისაგან ძლეული, ანგარებიანი, უნებისყოფი ადამიანია.

მაკა ჯოხაძის რომანში გამოკვეთილია ცოდვის რელიგიური, ფილოსოფიური და ფსიქოლოგიურ ასპექტები. მწერალი ყურადღებას მიაქცევს, როგორ იბადება ცოდვა, რა განზრახვით სჩადიან ადამიანები ცოდვებს (რომანში იუდას გარდა, სხვა ცოდვილნიც გვხვდებიან. მათ შორის არიან: ჰეროდე ანტიპა, ჰეროდიადა, სალომეა, კაიაფა, ხანა, დუმახი, აბიგაილი, როველი და სხვანი). ავტორისთვის მნიშვნელოვანია ცოდვის გრადაციათა ნიუანსობრივი ჩვენება, რა ემართება ადამიანს, როდესაც მასში სიკეთის საწყისი საბოლოოდ ჩაკვდება. რომანში იუდას სახის ანალიზისას გამოიკვეთება ურთიერთმიმართება ცოდვილის თავისუფალ ნებასა და პასუხისმგებლობას შორის. როგორც პავლე მოციქული წერს: *„ხოლო თუ იმას ვაკეთებ, რაც არა მსურს, მე კი არ ვაკეთებ მას, არამედ ცოდვა, რომელიც მკვიდრობს ჩემში“* (რომაელთა მიმართ, თავი 7, 20). მწერალი ხატავს იმ მორალურ-ეთიკურ დილემებსაც, რომელთა წინაშე აღმოჩნდებიან პერსონაჟები. შესაბამისად, იხატება გარკვეული სოციალურ-კულტურული კონტექსტებიც. ყოველივე ეს კი მკითხველს დაანახვებს ცოდვის უნივერსალურ, ერთგვარ კომპლექსურ ბუნებას, რომლის დაბადებასა თუ შექმნაშიც უამრავი რამ მონაწილეობს. ამიტომაცაა, რომ მკითხველს იუდას მიმართ თანაბრად უჩნდება სიმულვილისა თუ თანალმობის განცდები. მას ეცოდება იუდა, რომელსაც, რომანის მიხედვით, არ ეყო ძალა, მოენანიებინა და პატიება ეთხოვა მაცხოვრისთვის. ორიგინალურია მწერლისეული ინტერპრეტაცია, როდესაც წერს, რომ როდესაც ჯვარზეგაკრულმა ქრისტემ ამოიკვნესა, მწყურიაო: *„იესოს წყალი კი არა, იუდას სინანული სწყუროდა“* (ჯოხაძე, 2023, გვ. 354). იუდა კი ცოდვის ტყვე იყო, როგორც პეტრე მოციქული წერს: *„რომლისაგანცა ვინ ძლეულ არნ, მისდაცა დამონებულ არნ“* (მეორე პეტრესი, თავი 2, 19). იუდა თითქოს წამიერად გამოფხიზლდა, როდესაც ქრისტეს გაყიდვაში აღებული ვერცხლის დათვლისას მონეტაზე მოცეკვავე ეშმაკუნები დაინახა, მაგრამ მალე ისევ ბინდი გადაეკრა და სახსნელად არა პატიებასა და სინანულს, არამედ თვითმკვლელობას მიმართა.

იუდასგან განსხვავებით, რომანის მეორე ცოდვილ პერსონაჟს, დისმასს (იმავე, გაბრიელს), ქრისტესგან მარჯვნივ ჯვარცმულ ავაზაკს, სულში „სინანულის თეთრი ყვავილი“ გაემლემა და უფალს შენდობას სთხოვს. ის, იუდასგან განსხვავებით, ძალას მოიკრებს და არჩევანს აკეთებს. ამიტომაც ავტორი მას „დააჯილდოებს“, დისმასი ბრბოში ბავშვობისდროინდელ სიყვარულს, სიდონიას, დაინახავს: „და ამ სიძულვილით გადამწვარი, გაპარტახებული გარემოს ნიადაგში ორივე მათგანის ბაგეებიდან ერთდროულად მომწყდარი ერთი და იგივე სიტყვა მაცოცხლებელი წვიმის წვეთებით ჩუმად უნდა დასცემოდა დედამიწას... მიყვარხარ...“ (ჯოხაძე, 2023, გვ. 351).

იუდა კი კაცისმკვლელად, მოძღვრის გამცემად, უპირველესად, სწორედ უსიყვარულობამ აქცია და მთავარი დამნაშავენი მისი ღვიძლი მშობლები იყვნენ, რომელთაც უსიყვარულობისთვის გაწირეს. ამიტომაც სასტიკია მათთვის გამოტანილი მწერლისეული „განაჩენი“: იუდა მამას კლავს და დედას ცოლად შეირთავს.

მაკა ჯოხაძე გვიხატავს, იუდას ბუნებაში როგორ იბადება ცოდვა, როგორ იპყრობს მის სულს, გულსა და გონებას, როგორ უბინდავს გონებას. მაკა ჯოხაძისეული იუდა ბოროტების ფესვზეა აღმოცენებული და მისი ბედი თითქოს თავიდანვე განსაზღვრულია. მწერალს ანტიკური ბედისწერის თემაც შემოაქვს. მაგრამ თუ ანტიკური ტრაგედიის გმირები ბედს ებრძვიან და ამ ბრძოლაში თავიანთ თავისუფალ ნებას, პიროვნულობას გამოკვეთენ, იუდა მორჩილად მიჰყვება ბედს. იუდას ბედის ეს განსაზღვრულობა წარმოჩნდება მწერლის ზემოთ ნახსენებ მოთხრობაშიც („ადუის ვარსკვლავი“), რომელშიც ოქროსკულულება ბიჭი, იგივე იესო, ამაოდ დაეძებს ცაზე ადუის ვარსკვლავს.

მაკა ჯოხაძე მთავარი გმირის დაბადებით იწყებს რო მანს, უფრო სწორად, გმირი ჩანასახშივე ავლენს თავს, როდესაც მშობლებს კომმარულ სიზმრებში ეცხადება. მაგალითად, აბიგაილი ერთ სიზმარში ხედავს, ბავშვი როგორ სასტიკად ხოცავს მამლებს, ან როგორ გუდავს დედამისს ძოწისფერი ყელსაბამით. აბიგაილსა და სიმონ-როველს არ უნდათ შვილის დაბადება, რადგან ქვეშეცნეულად მისი ჩასახვის დღიდანვე გრძნობენ აუხსნელ მისტიკურ საფრთხეს. მწერალი ოსტატურად იყენებს მხატვრული ფუნქციით დატვირთულ წინასწარმეტყველურ სიზმრებს, რათა მკითხველის მოლოდინი დაძა-

ბოს. ჩვილი იუდა ზუსტად იმეორებს სიზმრებში ნახულს, ე. ი. მისი ბედი წინასწარ განსაზღვრულია. ის ბოროტების განსახიერებაა, ამიტომ მშობლებს გაუცხოება აქვთ მის მიმართ. ბიჭს სახელსაც კი არ არქმევენ. ეს უსახელობა, ადამიანის ერთგვარი ტაბუირება, გაუქმება, იმთავითვე სიცოცხლის საწინააღმდეგო ქმედებაა, რაც დაუსჯელი არ დარჩება. იუდას ბოლომდე გაჰყვება შეგრძნება, რომ ყველგან ზედმეტია, მარტოსულია, განწირულია და ამის გამო შურისძიებით იმსჭვალება არა მხოლოდ ადამიანთა, არამედ მთელი სამყაროს მიმართ. ის სიმყარის შეგრძნებას ვერსად შეიგრძნობს, ამიტომაც გზიდან იშორებს ყველას, ვინც გადაელობება. ბავშვი იუდა ცდილობს, რომ დედას ტკივილი მიაყენოს, ამიტომ ძუძუს წოვისას აბიგაილს ძუძუს კერტს მოაჭამს. მხოლოდ ძიძას ეცოდება ბავშვი, ცდილობს მისი სისასტიკე არა ირაციონალური, არამედ რაციონალური მიზეზებით ახსნას, რომ პატარას ღრძილები ექავება, რომ კბილები ამოსდის და სხვ. ამიტომაც მხოლოდ ის მფარველობს, თუმცა არც ძიძის და არც შემდეგ ბეგონის (რომელსაც მწყემსებმა მიაბარეს გასაზრდელად და რომელმაც ბიჭს სახელი დაარქვა) საკმარისი არ აღმოჩნდა ბიჭის გულში სიყვარულის გასაჩენად. მწერალი ხელშესახებად ხატავს ჩვილის თანდაყოლილ მომხიბვლელობას, მკითხველი თითქოს შეიგრძნობს ბავშვის კანისა თუ დედის რძის სურნელსაც კი. მაკა ჯოხბამეც მწერალთა იმ მცირე რიცხვს ეკუთვნის, რომლებიც სიტყვას ყნოსავენ, ეხებიან. ფერთა, ხმათა და სურნელთა მრავალფეროვნება რომანი-სეულ თხრობას განუმეორებელ ელფერს ანიჭებს.

რომანიუსული ლოგიკით, იუდას ბოროტება მანამდეა, სანამ გააცნობიერებს, რომ თავიდანვე სიკეთემოკლებული დაიბადა. ამ ეპიზოდებში თითქოს თვითონ წუთისოფელი გამოცდას უტარებს მშობლებს: სიყვარული და სიძულვილი მათ გულებში ერთმანეთს ებრძვიან. რომანში პირველ ცოდვას სწორედ აბიგაილი და როველი ჩაიდენენ, რომლებიც, სიზმართაგან დაშინებულნი, უსუსურ ჩვილს გენესარეთის ტბაში კალათით შეაცურებენ, მოიშორებენ, როგორც ზედმეტ ტვირთს. ამგვარად, თითქოს მშობლებიც მონაწილეობენ იუდას ბედისწერაში. მათ არ ჰყოფნით სიყვარული, რომ შვილი მიიღონ ისეთი, როგორც არის და თავიანთი სიკეთით „გარდაქმნან“. ისინი, თავიანთივე ეგოს მსხვერპლნი, უცხოობისთვის, უფესვობისთვის, უსამშობლობისთვის სწირავენ შვილს, რათა მშვიდი ძილი

მოიპოვონ. შთამბეჭდავია ეპიზოდი, როდესაც აბიგაილი ბიჭს მაჯაზე გიშრის მძივს, თილისმას, გაუკეთებს, კალათას კი ნარინჯისფერ აბრეშუმის თავსაფრით შეკრავს. შემდეგ ეს „ცეცხლმოკიდებული ხომალდი“ თვალთაგან კი დაიკარგება, მაგრამ არა მშობელთა გონებიდან, რადგან როგორც რომანში წერია: „საკუთარ თავს სად გაქცეოდნენ?“ (ჯოხაძე, 2023, გვ.11). მშობლებს იმედი აქვთ, რომ „ცეცხლისფერ ხომალდს“ გენესარეთის ტბაში მწყემსები შეამჩნევენ, ბავშვს აიყვანენ და მოუვლიან. აქ შეიძლება მოსეს ეპიზოდი გაგვახსენდეს. ისიც ხომ კალათით წყალს გაატანეს, მაგრამ ძველ აღთქმაში თუ წყლიდან ისრაელის მხსნელი გამოვიდა, მაკა ჯოხაძის რომანში, პირიქით, კაცობრიობის დამღუპველი. ესე იგი, სიმბოლურად, სიცოცხლე თანაბრად ბადებს ანგელოზებსა და დემონებს, მხსნელებსა და დამღუპველებს. ბავშვის მოშორებამ პრობლემა კი არ გადაწყვიტა, არამედ გააღრმავა და ბოროტებას ჯაჭვური რეაქციის სახე მიეცა. ცოდვის გამოსყიდვის სურვილს ჰგავდა ის, რომ აბიგაილმა და როველმა მწყემსების მიყვანილი ობოლი ბიჭი შვილად აიყვანეს. თითქოს ბედისწერა ისე თავის მთავარ როლს თამაშობს. ეს უცხო კი მათი პირმშო იყო. მწერალი კარგად ხატავს, აბიგაილს როგორ ტანჯავს ის მოგონება, შვილი რომ გაიმეტა, ამიტომ ამ შვილობილს უნაზღაურებს სითბოს. ეს ქალს ახალ სასიცოცხლო ძალებს შემატებს. აბიგაილსა და როველს ბიჭი, ანანია, გაუჩნდებათ. მწერალი აქაც ბიბლიურ ალუზიას მიმართავს კაენისა და აბელის შესახებ. იუდას ბოროტ ბუნებას ვერაფერი ალბობს, ის უმცროს ძმას შურისგან დაბრმავებული ქვით მოკლავს და სახლიდან გარბის. მწერალი თითქოს შურს იძიებს იუდაზე, მას ძმისმკვლელად აქცევს, კაენის ცოდვას ჩაადენინებს. იუდას სხვად ქცევის, ახალი ცხოვრების დაწყების მცდელობაა, როდესაც სახელს შეიცვლის, ანანიას დაირქმევს და იერუსალიმში ერთ ოჯახს შეეკედლება. აქაც კვლავ ქალი ჩნდება მაცდუნებლად. იუდას საყვარლად ქცეული ორსული ხანა ქმრის მოკვლისკენ უბიძგებს და იუდას კვლავ მარადიულ დევნილად აქცევს (ხანასთან შეძენილი ბავშვი შემდეგ რომანში ისევ ამოყვინთავს, რათა იუდას კიდევ ერთი ცოდვით დაცემა, შვილის მკვლელობის მცდელობა წარმოჩნდეს). ბიბლიური ევას ალუზია სხვა დროსაც ჩნდება, მაგალითად, მაშინ, როდესაც აბიგაილი ქმარს აიძულებს იუდას მოშორებას. რომანში ოიდიპოსის ალუზიაც ჩნდება. იუდა მამასაც

მოკლავს და დედას ცოლად შეირთავს. მართალია, მან არ იცის ამის შესახებ, მაგრამ მერე ხვდება და ისევ გარბის. ინცესტის თემაც უფრო გამოკვეთს იუდას გარდაუქმნელ ბოროტ სახეს. ძლიერი ფსიქოლოგიური პასაჟია, როდესაც მწერალი დედასთან სისხლის აღრევის შემდეგ იუდას სულიერ მოძრაობას აღწერს: „თავზარდაცემულმა იუდამ აღმოაჩინა, რომ ამიერიდან იგი არა მხოლოდ ძმის, არამედ ერთდროულად მამის მკვლელი და დედასთან სისხლადრეული ურჩხული იყო. საკუთარი არარაობა სრული სისავსით განიცადა. გაოგნებული თვალს ადევნებდა მოკუნტული, ოთხად მოკეცილი მისი სხეული ფიზიკურად როგორ პატარავდებოდა. ჩანასახის ფორმაში მყოფმა პირველად გააცნობიერა, რომ სიცოცხლე აღარ შეეძლო“ (ჯოხაძე, 2023, გვ. 193). ძლიერი სასიცოცხლო ინსტინქტი მას გადარჩენის იმედის ნაპერწკალს უნთებს და სწორედ ამის შემდეგ ხდება იგი იესო ქრისტეს: „დროისა და სივრცის სანახებს დაულალავად სერავდა ბედისწერა. განუწყვეტლივ აღნუსხავდა კაცთა მოდემის საქმიანობას, სურვილებს, გულისთქმას, მისწრაფებებს. მისი განჩინებით აწმყომომავლის ყოველი ნაბიჯი წარსულით იყო დაღდასმული. წარსული მოითხოვდა და განსაზღვრავდა კიდეც პასუხს იმ შეკითხვებზე, მოწეული ჭირნახულივით ცხოვრებას რომ დაეხვავებინა“ (ჯოხაძე, 2023, გვ. 199). ამ მსჯელობაში მნიშვნელოვანია ავტორის მიერ იმ თვალსაზრისის გაზიარება, რომ ადამიანი თვითონ იქმნის ბედს წარსულში გადადგმული ნაბიჯებით. იუდამაც ასე შექმნა თავისი მომავალი, მაგრამ, თანვე, მისი ბოროტება ირაციონალურია, მისი არა მხოლოდ პიროვნული, არამედ კაცობრიობის ცოდვიანი გამოცდილების გამოძახილია.

მწერალი მკითხველის მოლოდინის ჰორიზონტის გაფართოებისთვის აქტიურად იყენებს სიმბოლურ მინიშნებებს, რომელთაც შეიძლება, ცოდვის წინასწარმეტყველური მინიშნებები ვუწოდოთ. თითქოს იმეორებს პრინციპს, რომლის მიხედვითაც, ძველ აღთქმაში ნაწინასწარმეტყველვეი ახდება ახალ აღთქმაში. ამაზე ერთ ეპიზოდშიც არის მინიშნება, როცა იესოს ფარული მიმდევარი, იოსებ არიმათიელი, გაიხსენებს ძველი აღთქმის სტრიქონებს. გენესარეთის ტბაში შეცურებულ ჩვილ იუდას ბატკანი შენიშნავს და საწყალობლად დაიბლავლებს (ბატკანი ქრისტეზე მინიშნებად შეიძლება გავიაზროთ, რომელმაც იუდას გადასარჩენად მოუხმო), პირველად განწი-

რულ იუდას მწყემსები აღმოაჩინენ (იესო შეეცადა, რომ იუდას მწყემსი ყოფილიყო). ერთ ეპიზოდში იუდა, სიყრმიდანვე გამორჩეული დაუნდობლობით, მეზობლის შეშინებული ბავშვების თვალწინ ცხვარს ყელს გამოსჭრის: „ისეთი სისწრაფითა და სიზუსტით გამოასალმა პირუტყვი სიცოცხლეს, თითქოს მთელი ცხოვრება ამ საქმეს ეწეოდა, თითქოს დაბადებიდან ამისთვის იყო გაჩენილი“ (ჯოხაძე, 2023, გვ. 106). სიმბოლურად, ცხვარი ტარიგი იესო ქრისტეა. სხვა ეპიზოდში იუდა თამამად გაუყრის გველს თვალს თვალში და ქვეწარმავალს ისე მონუსხავს, რომ უკან დაახევინებს და გაუჩინარებას აიძულებს. ესეც მის სატანურ ბუნებაზე მიანიშნებს, გველი და იუდა ერთმანეთს „იცნობენ“, მართალია, მას ეს ჯერ გაცნობიერებული არ აქვს, მაგრამ გრძნობს ბნელ ძალასთან წილნაყარობას. მწერალი იუდას თანდაყოლილ სიბნელეს წარმოაჩენს, როდესაც ხატავს, როგორ სძულდა იუდას ცა და ფრინველები, ამიტომაც დაუნდობლად ხოცავდა შოშიებს, მერცხლებსა და ბელურებს. ფრინველი სულს, ღვთაებრივ, ანგელოზურს განასახიერებს, რომელსაც ასეთი თავგამეტებით დევნის იუდა თავისი არსებიდან. როცა იერუსალიმის ტაძარში პირველად ნახა ბაბილონურ ფარდაზე მიხატული დიდფრთიანი არსებები, მაშინაც „კრეტსაბმელს ხელი გამეტებით აუქნია, მოეჩვენა, რომ ცისფერ აბრეშუმზე შერხეული ქერუბიმები ფრთების ლივლივით გუმბათისაკენ ასრიალდნენ. ჟრჟოლით დაეკლილმა იუდამ სასწრაფოდ დატოვა წმინდა ტაძარი“ (ჯოხაძე, 2023, გვ. 141). იუდას სისასტიკეს ნიკოს კაზანძაკისის რომანშიც ვხვდებით: „იუდა მოძღვარს მიუახლოვდა. ბოროტი და ველური სახე ჰქონდა. – შენს ძალას ფუჭად ხარჯავ ურწმუნოებზე, – უთხრა, – ჩვენს მტრებს სიკეთეს უკეთებ და ნუთუ ეს არის სამყაროს აღსასრული, რომელიც მოგაქვს? ესაა შენი ცეცხლი?“ (კაზანძაკისი, 2018 წ. გვ.178).

ერთ ეპიზოდში იუდა მადლიერების გარეშე შეჭამს უცხოსგან გამოწვდილ ყურძნის მტევანს. აქაც შეიძლება დავინახოთ ცოდვის „ტექსტური წინასწარმეტყველება“ იესოს, როგორც მტევნის, მომავალ უმადურ განადგურებაზე. რომანი სავსეა სიმბოლურ-ალეგორიული დეტალებით. მნიშვნელოვანია ისიც, რომ იუდას ოცნება არ უყვარს, ზედმიწევნით მატერიალისტი მოკლებულია ბუნების სილამაზით ტკბობის უნარსაც. მას თითქოს კავშირი აქვს გაწყვეტილი ნათელ სამყაროსთან, მზესთან. რომანის ეპიზოდური, მაგრამ მნიშვნელოვა-

ნი პერსონაჟია დინა, ახალგაზრდა, მზესავით სითბოს უშურველად გამცემი ქალი, რომელიც შეეცადა იუდაში სინათლის გაღვივებას. სწორედ მან უბიძგა კაპერნაუმში, „მონანულთა სოფელში“ წასულიყო.

ავტორი რომანში ქრისტეს სახის ხატვისას არ გადაუხვევს სახარებისეული კონტექსტიდან, თუმცა წარმოსახული ნიუანსებით ამდიდრებს, სახარებისეულ საიდუმლოებებს თავისებურად ორიგინალურად წარმოაჩენს. მაგალითად, როდესაც შიფრავს, თუ რას წერს იესო ქვიშაზე იმ ეპიზოდში, როდესაც მეძავ ქალს მიუყვანენ განსასჯელად. კაიაფა, მწიგნობრები და ფარისევლები ზურგიდან მიეპარებიან იესოს და სილაზე ნაწერს კითხულობენ. იქ კი მათ ნაცნობ-მეგობართა თუ საკუთარ ცოდვათა ჩამონათვალი იყო: „*აშერი – თავის ძმის ცოლთან იმრუმა; შალუმი – მიცემული ფიცი გატება; ელედი – თავის მამას სცემა; ამალახი – ქვრივის ქონება მითთვისა; მერარი – სოდომური ცოდვა ჩაიდინა; იოლი – კერპებს სცა თაყვანი...*“ (ჯოხაძე, 2023, გვ. 216).

ცოდვის ანატომიის წარმოსაჩენად რომანი გამდიდრებულია პარალელური ისტორიებით. მწერალი ყურადღებას მიაქცევს ქრისტესთან ერთად ჯვარცმულ ორ ავაზაკს (დისმასსა და გესტასს). მათი სახეებით გამოიკვეთება, რა გარემოებანი განაპირობებენ ადამიანის ბუნებაში ბოროტი თუ კეთილი საწყისების აღორძინებასა თუ დათრგუნვას. ამ სახარებისეულ პერსონაჟებს აქამდე მწერლები დიდ ყურადღებას არ აქცევდნენ, მაკა ჯოხაძისთვის კი ორივე მნიშვნელოვანია. ეს მას საშუალებას აძლევს, კიდევ ერთხელ წარმოაჩინოს ადამიანის შინაგანი ბუნების წინააღმდეგობანი. დისმასის ცხოვრებისეული დეტალებით მწერალ კიდევ ერთხელ გამოკვეთს მისტიკური სამყაროს გავლენას ადამიანის ბედზე. ეგვიპტეში გაქცეულმა მარიამმა და იოსებმა გზად ერთ სტუმართმოყვარე ოჯახს შეაფარეს თავი. ავტორს აქაც სიმბოლური წინასწარმეტყველური მინიშნება შემოაქვს. მარიამი მასპინძლის ოჯახის ჩვილ ბავშვს, გაბრიელს (ებრაულად „ღვთის კაცს“ ნიშნავს) ძუძუს მოაწოვებს, ამგვარად, თითქოს მასა და იესოს „ძუძუმტეებად“ მოინათლავს. მკითხველი გრძნობს, რომ ამას მომავალში რაღაც გამოძახილი ექნება. ამგვარად, მწერალი მოლოდინის ჰორიზონტს აფართოებს და მკითხველის ცნობისმოყვარეობას ძაბავს. გარემოებათა ზემოქმედებით, გაბრიელი სასტიკ ყაჩად დისმასად ტრანსფორმირდა, მაგრამ ღვთისმშობლის რძემ თავისი

გაიტანა, ბოლომდე მაინც არ წახდა, სინათლის ნაპერწკალი არ ჩაუქრა და ჯვარზე გაკრულ ქრისტეს თვითონაც ჯვარცმულმა პატიება და ცოდვათა შენდობა სთხოვა. გაბრიელის სულიერ გარდაქმნასა და კათარსის მკურნალ „უვერცხლო“ ელისესთან შეხვედრამაც შეუწყო ხელი. ყაჩად დუმახისგან სასტიკად მოკლულმა მოასწრო გაბრიელისთვის შთაეგონებინა, რომ მოენანიებინა. როგორც ცნობილია, მონაწიე დისმასი კათოლიკურმა ეკლესიამ წმინდანად შერაცხა.

მწერალი დამაბულობის მუხტს რომანის ბოლომდე ინარჩუნებს. მოულოდნელი მცირე სიუჟეტური ხაზები ამდიდრებს თხრობის რიტმს. მკითხველს თითქოს ამოსუნთქვის საშუალება არა აქვს. მიუხედავად იმისა, რომ სახარებიდან იცის, რა მოხდება, მწერალი წარმოსახული ეპიზოდებით სრულიად ახალი რაკურსით დაანახვებს მოვლენებს. როგორც გიომ აპოლინერი წერს: *„წარმოსახვის ღვთაებრივ თამაშს მოაქვს უნაპირო შემოქმედებითი თავისუფლება“* (აპოლინერი, 2010წ. გვ.27).

ყურადღებას იქცევს რომანის ერთგვარი ჯვარსახოვანი სტრუქტურა, რომელიც რომანის ქრონოტოპს მეტ სიღრმესა და მრავალფეროვნებას მატებს. ჰორიზონტალურ ველზე მოვლენები მატერიალურ სივრცეში ვითარდება, ისრაელში. ეგზოტიკურად იხატება სოფლები და ქალაქები. გასაოცარია მკა ჯოხაძის წარმოსახვა. თითქოს ჩვენც დავდივართ გმირებთან ერთად ისკარიოტის, კაკპერნაუმის, იერუსალიმის, ტიბერიადის, ექსანიონის სანახებში, სადაც არის ზეთისხილის ბაღებისა და უცხო ყვავილთა, სანელებელთა თავბრუდამხვევი სურნელი, ბროწეულის, ლეღვისა თუ სხვა ხილის გემო და ფერები. პოეტური პროზისთვის დამახასიათებელი ფერწერულობა და მუსიკალურობა მკითხველის წარმოსახვაში ძალდაუტანებლად ბადებს ვიზუალურ ხატებს. მკა ჯოხაძე ამ რომანშიც სიტყვის საშუალებით გამოხატავს არა მხოლოდ აზრს, არამედ ფერს, სურნელსა და მუსიკასაც. რომანს აქვს უსასრულო ვერტიკალური ჩაღრმავება, რომლის საშუალებითაც მკითხველი გმირთა სულიერ სამყაროებში მოგზაურობს და თანვე, კაცობრიობის ისტორიას გადასწვდება.

მკა ჯოხაძე თანამედროვე მწერალია ელიოტისეული გაგებით, რადგან იგი გვხმარება *„წარსული არამარტო წარსულად აღვიქვით, არამედ თანამედროვეობადაც“* (ელიოტი, 2017, გვ. 44). რომანში შემოიჭრება იდენტობის თემა. იუდა უსამშობლო კაცია, რადგან მოსწყდა

ზეცას, ღვთაებრივ სამშობლოს, განუდგა ღმერთს, მშობელს, შვიდივე მომაკვდინებელ ცოდვას გაუსინჯა გემო, ის უსამშობლო ღრუბელს დაემსგავსა. სიკვდილის წინ მან ეს გააცნობიერა: „ოდნავ ნესტიან მიწაზე გულაღმა წევს. ზეცისაკენ იხედება. იუდას არ უყვარდა ცაში ყურება, ყოველთვის აფრთხოვდა, აღიზიანებდა შორეული, მიუწვდომელი სამყარო. მისთვის მიწა სხვა იყო, სიმტკიცისა და სიმყარის სიმბოლო, ასახდენი მიზნებისა და ოცნებებისათვის ბრძოლის ასპარეზი. სადღაც მიცურავენ უსამშობლო ღრუბლები“ (ჯოხაძე 2023: 355). მწერლის აზრით, ადამიანი არ უნდა იქცეს „უსამშობლო ღრუბლად“. მაკა ჯოხაძის იუდას ღალატით ემყარება იმ მოლოდინის გაცრუებას, რომ იესო მას ძალაუფლებისა და სიმდიდრისკენ გაუკვალავდა გზას. თუმცა ქრისტესთან შეხვედრამ მაინც გამოიწვია მისი ერთგვარი დროებითი კათარსისი, რადგან მისმა სინდისმა გაიღვიძა.

რომანის ბოლო ეპიზოდებში იუდა შვილსაც კლავს, ყაჩაღს, ყულაბის წართმევას რომ უპირებს, ოღონდ არ იცის, რომ შვილია. სიმბოლურად, ბოროტება თვითონვე ინადგურებს საკუთარ თავს, ამას თვითმკვლელობაც მოწმობს (მწერალს არ შემოუტანია იუდას სინანულის თემა). ხე, რომელზედაც იუდა თავს ჩამოიხრჩობს, დემონის განსახიერებაა. არქიმანდრიტი კლეოპა (ილიე), ცოდვის 12 საფეხურს გამოწვლილვით აანალიზებს და წერს, რომ ცოდვის ბოლო, მეთორმეტე საფეხურია თვითმკვლელობა, როლისკენაც სასოწარკვეთილ ადამიანს სინდისის აუტანელი ქენჯნა უბიძგებს: „და ეს არის ის, რის შესახებაც ბრძანებს პავლე მოციქული: „ცოდვის საზღაური არის სიკვდილი“ (რომ. 6:23)“ (<http://www.orthodox.ge/publication/codvis-12-safekhuri>).

მწერლისეული თვალთახედვით, იუდას გზა არ უნდა გაგრძელდეს, რადგან ის არსაითკენ არ მიდის. ის არის უმოძრაობა, არარაობა, იმგვარი ჯოჯოხეთი, როდესაც „აღარ ძალგიდს სიყვარული“ (დოსტოევსკი, „ემშაკნი“). იუდას შეეძლო ეთქვა: „მე ვნებათა ბილწთა მონად მივჰყიდე თავი“ (აღმაშენებელი, 2015, გვ.23). ბოლო ეპიზოდში მომაკვდავ იუდას ვარსკვლავთა ქიმები ჩხვლეტენ, ღვთაებრივი, ზეციური სამყარო ჩხვლეტს, თანვე ეს ისკარიოტის (მისი მიწიერი სამშობლოს) ეკლებია. მწერლისეული სიმბოლიკით, მიწა და ზეცა ერთია, ისევე როგორც სიცოცხლეა სხეულისა და სულის ერთობა. მწერალს იუდასთვის მაინც არ გამოაქვს განაჩენი, ის არ იჭრება ღვთის

სამსჯავროში და დანტესავით ჯოჯოხეთის მეცხრე შრეში ჩაყინულ ლუციფერს არ უდებს სამპირიან ხახაში მარადიული ტანჯვისთვის. მაგრამ მაკა ჯოხაძე მაინც დანტეს უფრო ენათესავება იუდას სახის დახატვისას, რადგან დანტესთვისაც შეუწყნარებელია იუდას ღალატი და არანაირი გამართლება არ ეძებნება: „*მიტხრა ოსტატმა სული ესე მომეტებულად რომ იტანჯება, / იუდაა, ისკარიოტი, თავი ხახაში გაჩრილი აქვს სატანას მისი*“ (დანტე, 2012, გვ. 231). „ღვთაებრივი კომედია“ კი ცოდვის ანატომიის მხატვრული ენციკლოპედიაა.

რომანი მკითხველს უამრავ ფიქრს აღუძრავს და სულში ჩაღრმავებისკენ უბიძგებს, სადაც მან შეიძლება იუდაც აღმოაჩინოს, მაგრამ არ უნდა შეშინდეს, არამედ შეებრძოლოს, არ დაემორჩილოს, არ წაუყრუოს, სულიერ-მატერიალური კომპრომისებით არ ასაზრდოოს და არ გააძლიეროს. ლიტერატურა ხომ „*კითხვის დამსმელი პასუხი და მოპასუხე კითხვაა*“ (ბარტი, 2015 წ, გვ.205).

მაკა ჯოხაძის აზრით, ღვთისგან მონიჭებული თავისუფლება ადამიანმა ჯილდოდ უნდა აქციოს და არა სასჯელად. ისკარიოტი წუთისოფლის მოდელია, ჩვენი ყოველდღიური ყოფაა. ოღონდ მისი ეკლებისგან თანაბრად შეიკვრება დიდებისა თუ დამცირების გვირგვინები. ორივე მტანჯველია, არჩევანი კი თავისუფალია. ადამიანზეა დამოკიდებული, ქრისტეს გზას მიჰყვება თუ იუდასას. ერთი ვიწრო და რთული გზაა, სასუფევლისკენ მიმავალი, მეორე კი ფართო და იოლი, ჯოჯოხეთისკენ პირმიქცეული.

რომანი ორკესტრივითაა. მასში მრავალი ხმაა ადამიანისა თუ ბუნებისა, მიწიერისა თუ ზეციურისა, წარმავლისა და მარადიულისა. ფინალური ფრაზები, მუსიკალური ნაწარმოების ბოლო აკორდებით გაისმის და ღრმად აღიბეჭდება მკითხველის მეხსიერებაში: „*ვარსკვლავებით ნაქსოვ გამჭვირვალე სფეროში სოფელი ისკარიოტი ტრიალებს, ბრუნავს. დროდადრო ისე უახლოვდება ხის ძირში დაცემულ მომაკვდავს, რომ კაცი ვარსკვლავების ნაცვლად ეკლის ბასრ ქიმებს არჩევს. მათი წვეტები გულში ესობა და ტკივილით სუნთქვაშეკრულს აღმოხდება: „ისკარიოტის ეკლები*“ (ჯოხაძე, 2023, 355). ეს სიტყვები ბრალდებისა თუ გამართლების „იეროგლიფებივით იძირება დროის დინებაში“. როგორც იოანეს სახარებაშია ნათქვამი: „*ბრმა ვიყავი და ახლა კი ვხედავ*“ (იოანე, 9, 25). მაკა ჯოხაძის ეს რომანიც მკითხველის თვალის ახელის, გაღვიძებისთვისაა დაწერი-

ლი. იგი, როგორც ერთგვარი ლიტერატურული აპოკრიფი, ცნობილი სახარებისეული ამბების ალტერნატიულ ხედვას გვთავაზობს. ეს კი მკითხველს საშუალებას მისცემს ტრადიციული ნარატივები ახლებურად გაიაზროს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ალიგიერი, დ. (2012). *ღვთაებრივი კომედია*. თბილისი: „პალიტრა L“. ISBN: 9789941327995
- აპოლინერი, გ. (2010). ახალი ცნობიერება და პოეტები. *ლიტერატურის თეორიის ქრესტომათია*, II, თბილისი: ლიტერატურის ინსტიტუტის გამომცემლობა, ISBN: 978-9941-0-1717-9
- არქიმანდრიტი კლეოპა (ილიე), *ცოდვის 12 საფეხური*, <http://www.orthodox.ge/publication/codvis-12-safekhuri>
- ახალი აღთქმა, ფსალმუნები, (1991) სტოკჰოლმი: ბიბლიის თარგმნის ინსტიტუტი.
- ბარტი, რ. (2015). სტრუქტურალიზმი, როგორც მოღვაწეობა. *ლიტერატურის თეორიის ქრესტომათია*, III, თბილისი: GCLAPress, ISBN 978-9941-0-7785-2
- დავით აღმაშენებელი. (2015). *გალობანი სინანულისანი*. ნოდარ ნათაძის განმარტებებით და კომენტარებით. თბილისი: „Carpe diem“, ISBN: 9789941081392
- ელიოტი, თომას სტერნზ (2017). ტრადიცია და პიროვნული ნიჭიერება. *საღვთო ტყე*. თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა ISBN 978-9941-18-267-9
- კაზანძაკისი, ნ. (2018). *ქრისტეს უკანასკნელი ცდუნება*. თბილისი: „ინტელექტი“ ISBN: 9789941476273
- ტაბიძე, გ. <https://galaktion.ge/?page=Poetry&id=534>
- ჯოხაძე, მ. (2023). *ისკარიოტის ეკლები*. თბილისი: „ინტელექტი“, ISBN: 978-9941-34-724-8

References:

- Akhali aghtma, psalmunebi, (1991) [New Testament, Psalms]. St'okholmi: bibliis targmnis inst'it'ut'i.
- Aligieri, D. (2012). *Ghvtaebrivi k'omedia* [Divine Comedy]. Tbilisi: „P'alit'ra L“, ISBN: 9789941327995
- Ap'olineri, G. (2010). Akhali tsnobiereba da p'oet'ebi [New Consciousness and Poets]. *Lit'erat'uris Teoriis Krest'omatia*, II, Tbilisi: lit'erat'uris inst'it'ut'is gamomtsemloba, ISBN: 978-9941-0-1717-9
- Arkimandrit'i k'leop'a (ilie), *Tsodvis 12 sapekhuri* [The 12 Steps of Sin], <http://www.orthodox.ge/publication/codvis-12-safekhuri>
- Bart'i, R. (2015). Strukturalizmi, rogorc moghvatseoba [“Structuralism as a work“]. *lit'erat'uris Teoriis krestomat'ia*, III, Tbilisi: gamomtsemloba GCLAP'ress, ISBN 978-9941-0-7785-2
- Davit Aghmashenebeli. (2015). *Galobani sinanulisani*. Nodar Natadzis ganmart'ebebit da k'oment'arebit. [Hymn Repentant]. Tbilisi: „C'arp'e diem“, ISBN: 9789941081392
- Eliot'i, Tomas St'ernz (2017). T'raditsia da pirovnuli nich'iereba [Tradition and personal talent]. *Saghvto tq'e*. Tbilisi: lias saxelmts'ipo universit'et'is gamomtsemloba. ISBN 978-9941-18-267-9
- Joxadze, M. (2023). *Iskariot'is ek'lebi* [The Thorns of Iscariot]. Tbilisi: „intelekti“, ISBN: 978-9941-34-724-8
- K'azandzak'isi, N. (2018). *Kristes uk'anask'neli tsduneba* [The last temptation of Christ]. Tbilisi: „int'eleqt'i“ ISBN: 9789941476273
- T'abidze, G. <https://galaktion.ge/?page=Poetry&id=534>